

Тетяна Суворова

РОЗВИТОК АРХЕТИПНОЇ СХЕМИ ЧЕРЕЗ КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОБРАЗ-СХЕМИ (НА МАТЕРІАЛІ АМЕРИКАНСЬКИХ БАЛАД)

У статті розкрито когнітивні механізми створення образності баладних творів. В основі розуміння структури образності є наявність ядерних та змінних компонентів, якими виступають архетипні схеми та концептуальні образ-схеми відповідно. Концептуальний аналіз ключових слів баладних творів дозволяє змодельовувати розвиток архетипної схеми — МАТИ Є ЖИТТЯ — та концептуальні образ-схеми.

Ключові слова: архетипна схема, концептуальна образ-схема, образність.

Постановка й обґрунтування актуальності проблеми. Процес фольклорної творчості вирізняється з-поміж інших ментальних діяльностей тією особливістю, що він протікає безперервно та еволюційно [1, 10]. Фольклор є єдністю та взаємопроникністю статичних та динамічних елементів, а отже, фольклорні твори не знають конструктивних меж, проте варіанти одного й того ж твору стійкі в поєднанні елементів наслідування один одного у межах задуму. Ця єдність підвладна дії локальних та хронологічних факторів.

Баладний жанр як різновид фольклору є поліфункціональним з точки зору структури образності, про що свідчить гармонійне співвідношення її компонентів — відчуттів, уявлень та понять. Для того щоб дослідити формування словесних образів (СО) на прикладі американських фольклорних балад, необхідно визначити ядро та внутрішні елементи, які з ними пов'язані та уможливають варіативний розвиток СО з подальшою експлікацією за допомогою вербальних кліше.

Проблема формування образності як багатофакторної єдності була та є у центрі уваги філологів. З надбань ХХ ст. особливо плідними є праці В.В. Виноградова, Д.С. Ліхачова, Г.Н. Поспелова, М.М. Бахтіна. Наприклад, В.В. Виноградов, визначивши стійкі (базові) та внутрішні елементи, вільні компоненти образності, орієнтував на врахування історичного та культурного контекстів при дослідженні художнього слова. Д.Н. Овсянниковський розглядав метафору і метонімію як загальні прийоми творчості тощо.

СО та спосіб їх формування достатньо відрізняються відповідно до поетики того чи іншого наукового напрямку, проте форми композиційного розгортання та зміни у структурі образності є ще малодослідженими. Можливим вирішенням проблемного питання може стати звернення до когнітивної поетики, яка вивчає зв'язок мислення, мови та мовлення. Отже, **мета**

статті — продемонструвати потенціал залучення когнітивних інструментів до дослідження концептуального наповнення образності. Основними **завданнями** є визначення концептуальної структури СО та демонстрація розвитку різних концептуальних моделей з ядерних.

Образність як основна естетична категорія художнього мислення пов'язана з процесом пізнання дійсності. СО є когнітивними конструктами, які вбачаються тривимірним утворенням, оскільки охоплюють передконцептуальну, концептуальну та вербальну іпостасі [3]. Образ визначається лінгвістами як продукт пам'яті, який «скеровується звичкою та минулим досвідом» [6, 140], тяжіє до предметності й відповідає за сприйняття минулого більше, ніж за його розуміння [2, 315; 5, 127].

Зважаючи на потрактування образності як єдності загального досвіду з індивідуальним та спираючись на напрацювання когнітивістів, вважаємо, що СО є когнітивним конструктом, котрий розвивається з архетипних схем за допомогою концептуальних образ-схем. Ядром архетипних схем є архетипи, котрі виражають первинний досвід концептуалізації світу людиною, а тому є якорями пам'яті.

Можливість розвитку концептуальних схем СО балад з архетипних забезпечується центральним когнітивним процесом розумової діяльності людини — аналоговим осмисленням [3], завдяки якому можливим виявляється опрацювання людиною будь-якої інформації завдяки аналоговому, субститивному, контрастивному та конструктивному типам мапування. Формування структури СО забезпечується цілим комплексом лінгвокогнітивних засобів та може бути спроектовано у вигляді концептуальних моделей, котрі «розвивають свою фундаментальну значеннєвість (важливість (meaningfulness)) безпосередньо з їх можливості співпадати з передконцептуальною структурою» [7] Таким чином,

структурованість образності є складним утворенням. Образ-схеми різного ґатунку — від архетипних схем до прототипних та стереотипних — описують внутрішню структурованість СО.

У ході дослідження образності американських фольклорних балад було визначено основні архетипні схеми, котрі забезпечують ядро образності цих творів. Результати аналізу викладено у діаграмі (рис. 1), що відтворює розвиток базового архетипу баладної образності на рівні наївних дологічних знань.

Виділення концептуальних образ-схем, що забезпечують реалізацію СО балад, дає можливість зрозуміти структурованість образного простору досліджуваних творів. Кожна з трьох основних архетипних схем баладного образного простору розгортається у різного типу концептуальні схеми.

Простежити варіанти реалізації архетипних схем можна у ході аналізу когнітивного підґрунтя архетипної схеми МАТИ Є ЖИТТЯ.

Архетипна схема МАТИ Є ЖИТТЯ маніфестується у баладних творах розмаїттям концептуальних метафор, метонімії та оксиморонів, утворених за допомогою різних лінгвокогнітивних операцій і процедур. Досить промовистою є питома концептоємність цієї архетипної схеми (під концептоємністю мається на увазі потенційна кількість похідних від заданої архетипної схеми концептуальних схем, котрі забезпечують структуру СО). Концептуальний аналіз баладного

образного простору вказує на те, що суттєве навантаження по приросту концептуальних схем лягає на аналогове концептуальне мапування. Усі його підтипи задіяні у процесі структурування концептуальної іпостасі СО.

Так, в основу СО *Snow-white dove* (№ 9); *lily-white hand* (№ 4); *cherry cheeks, ruby lips* (№ 29); *her eyes were like diamonds, her teeth were like pearl, / her cheeks were like roses, and her hair hung in curls* (№ 35) покладено **аналогове атрибутивне мапування**, завдяки якому відбувається перенесення якостей об'єктів світу природи на якості людини та тварини шляхом лінгвокогнітивної операції розширення і узагальнення та прийому ототожнення якостей природи й людини. Концептуально СО підтримуються структурними метафорами ЧАСТИНИ ТІЛА МАЮТЬ ЯКОСТІ ПРИРОДНИХ ОБ'ЄКТІВ та ЧАСТИНИ ТІЛА Є ПРИРОДНИМИ ОБ'ЄКТАМИ. На вербальному рівні СО фіксуються словосполученнями та реченнями. У словосполученні поєднуються предмет зі своїм атрибутом, який формується за допомогою морфолого-синтаксичного словотвору та функціонує для експліцитного визначення якості іменника, що слідує за ним (перші чотири приклади). СО, побудовані за допомогою речення, зближують два об'єкти, що функціонують у реченні як підмет та частина складеного присудка. При цьому якості ототожнюваних об'єктів є імпліцитними й переносяться з об'єкта, що функціонує як частина присудка, на об'єкт-підмет узагальнено.

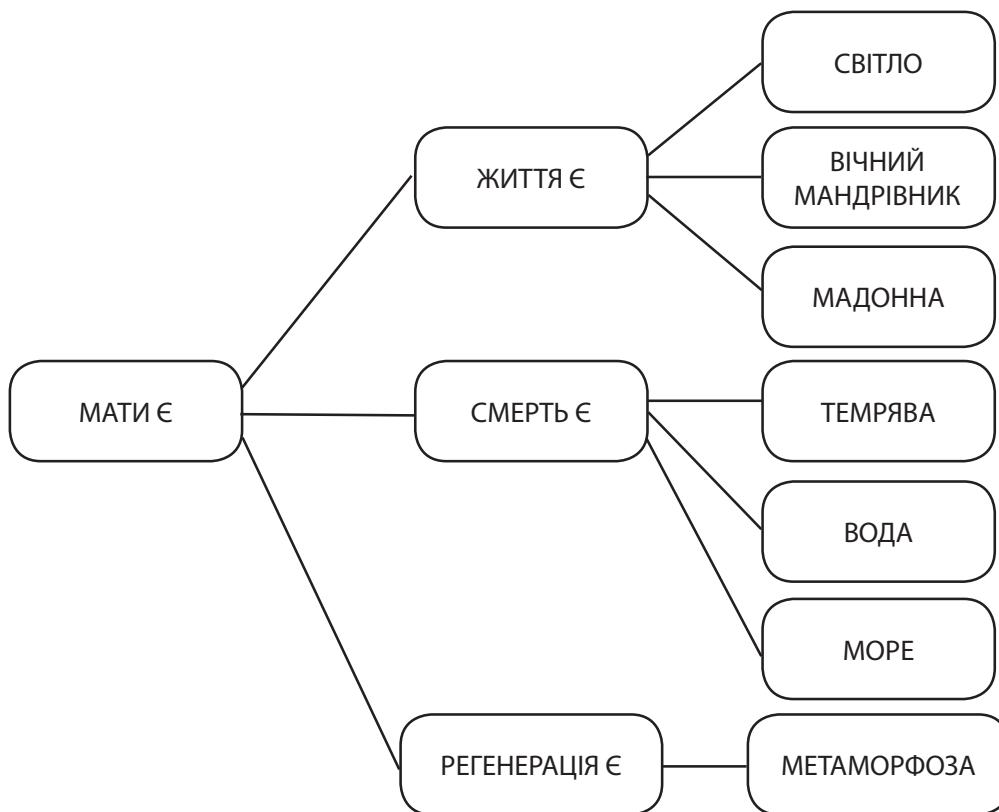

Рис. 1. Діаграма розвитку архетипних схем баладної образності

Аналогове релятивне мапування, залучене до формування СО *you are the joy of my heart* (№ 33), вказує на те, що причинно-наслідкові відношення покладено в основу СО. Знання, сформовані з досвіду людини перебувати у різних емоційних станах, підказують причини, які впливають на ці стани. Лінгвокогнітивна процедура узагальнення створює концептуальну метафору ЛЮДИНА Є ЕМОЦІЯ, де емоції від спілкування з людиною уособлюють саму цю людину. Серце традиційно сприймається нами як осередок душі, головний центр почуттів та відчуттів. Таке метафоричне перенесення відбулося на основі досвіду людини про його важливу фізіологічну роль як органа, що уможливлює життєдіяльність. З вірою у те, що у людини є тіло й душа, прийшло розуміння того, що серце — це не лише найцінніший орган, але й вмістилище душі, яка вивільнюється після його зупинки та продовжує жити в іншому світі. Таким чином, коли орган тіла концептуально замінює людину за допомогою лінгвокогнітивної процедури заміщення, виникає структурна концептуальна метафора ЛЮДИНА ВИКЛИКАЄ ЕМОЦІЇ ІНШОЇ ЛЮДИНИ, що відбиває суть проаналізованого СО. На вербальному рівні СО фіксується за допомогою речення, у якому підмет отримує ознаку, подану через складений іменниковий присудок, та локацію ознаки, визначену конструктивно через прийменниковий родовий відмінок.

Аналогове ситуативне мапування є базою утворення СО *It was not in love that they first began; / But Betsy's beauty it shine so clear, / It drew his heart fast in a sneer* (№ 38). Такий тип мапування передбачає знання, сформовані на основі типових життєвих ситуацій, що дозволяють людині легко прогнозувати розвиток майбутніх подій. Так, наведений СО імплікує інформацію про те, що не лише кохання, коли людина сприймається в цілому як привабливий об'єкт, може зблизити двох людей, але й певні окремі якості об'єкта уваги. У нашому прикладі — це краса дівчини, котра прикувала до себе серце хлопця досить швидко. Лінгвокогнітивна процедура заміщення проектує властивості людини на її основний орган — серце, котре позначає вербально юнака. Саме серце та абстрактне поняття краси сформовані в межах аналізованого СО через онтологічну концептуальну метафору ПРЕДМЕТ, що дозволило надати красі якості відбивати світло *shine so clear*, а серцю — бути об'єктом дії *It drew his heart fast*. Окрім зазначених концептуальних метафор, межі СО визначає ще одна — ЖИТТЯ Є ЛЮБОВ, яку розгортає метафора ЛЮБОВ Є ГРА через лексему *a sneer*, реалізуючи ставлення парубка до ситуації як до пустощів, балощів. Розкривається СО на вербальному рівні шляхом залучення **конструктивного синтаксичного мапування**, що проявляється через складне речення з підрядним та сурядним зв'язками. Ініціальна емпатична конструкція вводить два основні концепти

СО — ЛЮБОВ і КРАСА, поєднані протиставним сполучником, що семантично дозволяє реципієнту визначити причину возз'єднання двох людей, а концептуально є процедурою специфікації імплікатур СО. Центральне місце концепту КРАСА у формуванні СО підсилюється асиндетоном, утвореним двома сурядними реченнями, що йдуть за словом *beauty*, розширюючи його значення та додаючи динамічності висловлюванню, створюючи градацію *Betsy's beauty it shine so clear, / It drew his heart fast in a sneer* як свідчення підвищеної емоційності.

Жоден з типів мапувань не представлений у чистому вигляді. Образний простір балад не є однорідним. Окрім того, маючи системний характер, визначається взаємозумовленістю та взаємозалежністю СО. Тому вплив одних СО на інші в межах баладного твору й ширше є передбачуваним, що означає різного роду дифузії лінгвокогнітивних операцій та процедур при формуванні окремих СО, що й було проілюстровано під час аналізу попередніх СО. Ще одним красномовним прикладом на користь залучення змішаного типу лінгвокогнітивних операцій та процедур є **наративне мапування**.

Так, концептуальним базисом СО *My love, I am waiting for thee. / If I had the wings of an angel, / Or like the wings of a dove, / I'd fly across the wild ocean / And light in the arms of my love* (№ 47) є наративне мапування, яке у цьому випадку містить аналогове ситуативне та субститивне. Останнє простежується у звертанні *My love*, наведеному на початку вербального відрізка тексту, що відповідає СО, та наприкінці. Така словесна організація утворює стилістичну синтаксичну фігуру як рамковий повтор, що дозволяє привернути увагу реципієнта та визначити смислові орієнтири СО. *My love* реалізує концептуальну метонімію ПОЧУТТЯ Є ЛЮДИНА, ЯКА ЇХ ВИКЛИКАЄ за допомогою лінгвокогнітивної процедури заміщення. Наративне мапування завдяки прийому алюзії збуджує християнські знання з Біблії про створення Богом неба та землі. Земля була темною і пустою, а Божий Дух носився над водою, коли Бог дарував світло (Бут. 1: 1–5). Світло давало Божим Духом через ангелів (Бут. 1: 3–4).

У ході створення СО із залученням аналогового ситуативного мапування формується квазі-реальність за аналогією до біблійного сюжету. У цій реальності парубок хотів би приміряти крила ангела або, що здається більш матеріалістичним, голуба та пронестись над диким, розбурханим морем і запалити світло в долонях коханої. Тобто, герой балади хоче, щоб у дівчини зародилось до нього кохання, щоб світло дало початок життю з коханою. Таким чином архетипна схема ЖИТТЯ Є СВІТЛО у ході лінгвокогнітивної процедури специфікації уточнюється концептуальною образ-схемою СВІТЛО Є КОХАННЯ. На

вербальному рівні СО забезпечується конструктивним синтаксичним мапуванням, на що вказує складнопідрядне речення нереальної умови, у межах якого реалізується СО.

Наступний СО *His talk was rather tender, and his watch was rather slow* (№ 46) вказує на залучення субститивного, парадоксального та релятивного типів концептуального мапування. Так, абстрактне поняття часу об'єктивується шляхом лінгвокогнітивної процедури заміщення механізмом, котрий його вимірює, що вербально виражено лексемою *watch* (годинник). Тобто, концептуально залучена структурна метафора ЧАС Є МЕХАНІЗМ, яка розгортається у метафори, котрі доповнюються: ЧАС Є ОБ'ЄКТ, ЩО ПРОДУКУЄ ДІЮ та ЧАС Є ХАРАКТЕРИСТИКА ДІЇ. На вербальному рівні СО матеріалізується підметом *watch* та складеним присудком, іменникова частина якого містить якість об'єкта, що функціонує як підмет. Таким чином актуалізується така імплікатура концепту ЧАС як тяглість, тобто можливість прискорюватись та уповільнюватись. Зазвичай розуміння уповільнення часу несе негативну конотацію — зволікати, неорганізовано діяти, — проте у баладі у ході семантичної диспозиції отримує позитивне значення — довше перебувати поруч з коханою людиною. Концептуальною основою СО слугує оксिमорон ПОЗИТИВНА ЕМОЦІЯ vs НЕГАТИВНА ЕМОЦІЯ та лінгвокогнітивна процедура відхилення, оскільки іманентне ситуативне значення слова відхиляється від контекстуального, втіленого саме в цій баладі. Підтримує таке потрактування концептуального підґрунтя СО попередній СО *His talk was rather tender*, котрий актуалізує імплікації *приємні відчуття, приємні емоції*. В основі СО лежить художній прийом синестезії, тобто поєднання в одному СО різних асоціацій, а саме — перенесення якостей отриманої інформації через один канал пізнання на якості отриманої інформації через інший шляхом лінгвокогнітивної процедури модифікації. У цьому випадку розмова як результат сприйняття через аудіальний канал описується через характеристику кінестетичного каналу. Взаємозв'язок двох СО забезпечується складносурядним реченням з єднальним сполучником *and*.

Прикладом контрастивного мапування як лінгвокогнітивної процедури є СО *The air was piercing cold as death, / But her heart was warm*

and light (№ 44), котрий вербально представлений складносурядним реченням з протиставним сполучником. З одного боку, у ході конструктивного синтаксичного мапування два СО пов'язуються, а з іншого — протиставляються. За допомогою лінгвокогнітивної процедури зіштовхування активуються протилежні температурні ознаки ХОЛОД vs ТЕПЛО, котрі концептуально позначають СМЕРТЬ та ЖИТТЯ відповідно. Температурний режим зовнішнього середовища, який веде до загибелі тіла унаслідок переохолодження, контрастує з внутрішнім станом людини, який описується через поняття тепла та світла, що продукує серце. Імплікації СО ТЕПЛО і СВІТЛО відсилають до розуміння людини як єдності тіла й душі, як мікрокосму, матеріальне й духовне якого сконцентровані у серці. Концептуальне підґрунтя СО сигналізує про безсмертність душі, яка зосереджена у серці, яке фізично є теплим та духовно світлим, тобто життєдайним. Це означає, що, навіть якщо тіло замерзне, а серце зупиниться, світло серця подарує душі нове життя. Тобто, СО реалізує концептуальну метафору СМЕРТЬ Є НАРОДЖЕННЯ ЖИТТЯ, яка формується у ході лінгвокогнітивної процедури розширення концептуальних метафор СМЕРТЬ Є ХОЛОД, ЖИТТЯ Є ТЕПЛО, ЖИТТЯ Є СВІТЛО.

Концептуальний та вербальний аналіз образного простору за напрямом розвитку архетипної схеми МАТИ Є ЖИТТЯ свідчить про те, що в основі концептоємності схеми лежать різні типи концептуального та словесного мапувань. Результати дослідження вказують на те, що основні образ-схеми реалізують розуміння світу людини та її місця у світі. Світ останньої моделюється як мікрокосм, котрий є частиною макрокосму. Узагальнено концептоємність архетипної схеми МАТИ Є ЖИТТЯ представлено у вигляді діаграми (рис. 2).

Концептуальний аналіз образності американських балад дає можливість прослідкувати її структуру, яка, у свою чергу, дозволяє визначити ядерні та змінні елементи, що залучені до творчості. Перспективним є дослідження концептуальної гармонії інших архетипних схем з тим, щоб його результати можна було оформити у вигляді інтегративної моделі, котра б повною мірою відображала функціональні можливості застосування когнітивних інструментів до вивчення образності фольклорних творів.

ДЖЕРЕЛА

1. Аникин В.П. Теория фольклора. Курс лекций / В.П. Аникин. — 3-е изд. — М. : КДУ, 2007. — 432 с.
2. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека / Н.Д. Арутюнова. — М. : Языки русской культуры, 1999. — 896 с.
3. Белехова Л.І. Еволюція словесного поетичного образу в американській поезії епохи модернізму і постмодернізму / Л.І. Белехова // Південний архів : зб. наук. праць. — Херсон : Айлант, 2000. — Вип. VII. — С. 36–43. — (Серія «Філологічні науки»).

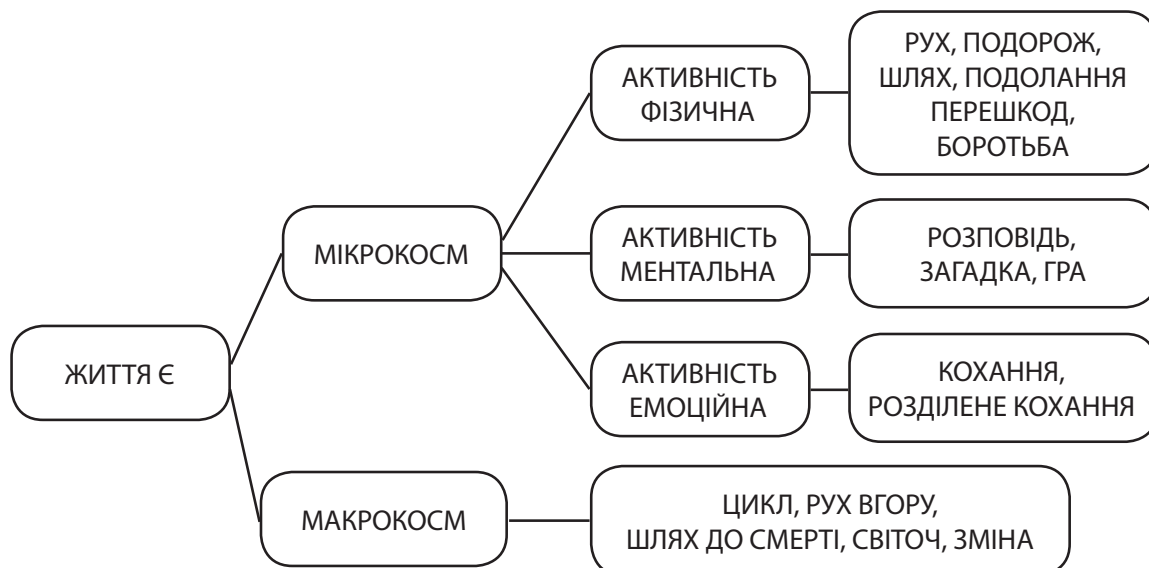

Рис. 2. Діаграма концептуальних образ-схем концепту ЖИТТЯ

4. Библия он-лайн. — Режим доступа : <http://www.bibleonline.ru/bible/ukr/01/01/>. — Назва з екрана. — Дата звернення: 03.03.2015.
5. Брагина Н.Г. Память в языке и культуре / Н.Г. Брагина. — М. : Языки славянских культур, 2007. — 520 с.
6. Кассирер Э. Философия символических форм / Э. Кассирер. — М.; СПб. : Ун. книга, 2002. — Т. 1 : Язык. — 272 с.
7. Lakoff G. Metaphors We Live By / Lakoff G., Johnson M. — Chicago : Chicago University Press, 1980. — 242 p.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Gardner E.-E., Chickering G. J. Ballads and Songs of Southern Michigan / E.-E. Gardner, G. J. Chickering. — The University of Michigan, 2004. — 536 p. — Available at: <http://www.archive.org/details/balladsandsongso028080mbp>. — Назва з екрана. — Дата звернення: 03.03.2015.

Суворова Татьяна.

РАЗВИТИЕ АРХЕТИПНОЙ СХЕМЫ ЧЕРЕЗ КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОБРАЗ-СХЕМЫ (НА МАТЕРИАЛЕ АМЕРИКАНСКИХ БАЛЛАД)

В статье раскрыты когнитивные механизмы создания образности балладных произведений. В основе понимания структуры образности есть наличие ядерных и переменных компонентов, которыми выступают архетипные схемы и концептуальные образ-схемы соответственно. Концептуальный анализ ключевых слов балладных произведений позволяет смоделировать развитие архетипной схемы — МАТЬ ЕСТЬ ЖИЗНЬ — и концептуальные образ-схемы.

Ключевые слова: архетипная схема, концептуальная образ-схема, образность.

Suvorova Tetiana.

DEVELOPMENT OF ARCHETYPAL SCHEME THROUGH CONCEPTUAL IMAGE-SCHEME (BASED ON THE AMERICAN BALLAD)

The article shows the cognitive mechanisms of the ballad imagery formation. The point of the imagery structure understanding lies in the fact that imagery consists of core and changeable components — archetype scheme and conceptual image schemas. Conceptual analysis of the ballads' key words allows to design archetype scheme — MOTHER IS THE LIFE — and conceptual image schemas.

Key words: archetype scheme, conceptual image schema, imagery.